

Акматов Ө.С., Мырзалиева Т.Ж.

АДАМДАГЫ ГУМАНИСТИК-ЭКЗИСТЕНЦИАЛДЫК МАҢЫЗ

Акматов Ө.С., Мырзалиева Т.Ж.

ГУМАНИСТИЧЕСКО-ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНАЯ СУЩНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА

O. S. Akmatov, T.J. Myrzaliev

HUMANISTIC-EXISTENTIAL ESSENCE OF HUMAN

УДК:14.(141.32)

Макалада адам табияты жана маңызы алкагындагы гуманисттик-экзистенциалдык жагдайларга социалдык-гуманитардык илимдер ракурсунда концептиктөө жүргүзүү менен анын социомаданий проекциясы каралат.

Негизги сөздөр: адам фактору, Гуманизм, «жашоо философиясы», Адамдагы “МЕНДИК”, экзистенциалисттик «эркиндик», антропоборбордук көз караш, гедонизм, эвдемонизм, азап чегүү менен кумар, кайгы менен кубаныч, бактысыздык менен бактылуулук, өлүм менен өмүр, жалгыздык менен жамааттык, альтруизм менен эгоизм.

В статье дан научно-концептуальный анализ сферы социально-гуманитарных наук в русле гуманистического экзистенциализма в ракурсе природы и сущности человека и рассматривается их социокультурная проекция.

Ключевые слова: человеческий фактор, Гуманизм, «философия жизни», Человеческое “Я”, “экзистенциальная свобода”, антропоцентризм, гедонизм, эвдемонизм, страдания и страсть, горе и радость, счастье и несчастье, жизнь и смерть, одиночество и общность, альтруизм и эгоизм.

In article the scientific and conceptual analysis of the sphere of the social humanities in line with humanistic existentialism in a foreshortening of the nature and essence of the person is given and their sociocultural projection is considered.

Key words: human factor, Humanity, "life philosophy", Human "I", "existential freedom", anthropocentrism, hedonism, evdemonizm, sufferings and passion, grief and pleasure, happiness and misfortune, life and death, loneliness and community, altruism and egoism.

Азыркы философия бардык билимдерди антропологизациялоо менен өзгөчөлөнүүдө. Ал дүйнөгө көз караштын көп кырдуу аспектилерин адам феномени аркылуу ой жүгүртүүгө умтулууда. Кандай гана салттуу философиянын жагдайы болбосун, андагы антропологиялык негиздерди изилдөө азыркы философиянын мүнөздүү жөрөлгөсү. Анткени, “Философиядагы антропологиялык бурулуш - адам маселелеринин бардык көп кыйырларын терең талдоого умтулгандыгы менен аныкталат.”[1]

Ар кандай маселенин маңызын чечмелөө үчүн эң оболу ошол маселенин өзөгүн түзүп турган аталыштар менен терминдердин түшүнүк – маңызын, илимде жана коомдук түшүнүмдө алган ордун чечмелеп алуу максатка ылайыктуу. Биздин алдыбыздагы изилдей турган маселе – адамдык жашоо философиясына же экзистенциалдык проблемаларга арналгандыктан аталган термин – түшүнүмдү чечмелөөгө туура келет.

Экзистенция – (лат. Exsistentia, этиш– ex – sisto, ex – sistene – бар болуу, барлык, пайда болуу, кубулуу, көрүнүү) - айкын **бытиени** аныктоо үчүн колдонулуучу философиялык категория. Экзистенция – философиялык талаада - «жашоо философиясы» - деп, аталып жүрөт. Ал адам **бытисин**, анын универсалдуулугу менен уникалдуулугун, социалдык жана рухий маңызын терең талдоого мүмкүндүк бере алат.

Экзистенция - социумдук көп түрдүү нормалык жана баалуулук системасын андоого негизделип, *азап чегүү менен кумар, кайгы менен күлкү, бактысыздык менен бактылуулук, өлүм менен өмүр, жалгыздык менен жамааттык, альтруизм менен эгоизм ж.б.у.с.* жашоо кырдаалдарды баштан кечирүүчү түшүнүктөрдү камтып турат.

Экзистенция - адам субъектисиндеги таанып билүүчү (гносеологиялык) жана социалдык феномен гана болбостон, ал *азап чегүүчү, сагынуучу, кусалануучу, өксүүчү, баштан кечирүүчү, тобокел салуучу жана аларга карама-каршы келген кубануучу, сүйүнүүчү, эргүүчү, кумарлануучу* сыяктуу эмоциялык чыныгы субъект же, пассивдүү объект абалындагы социалдык кыймылдын маргиналдуу кубулушун айкындап көрсөтөт. Ал личностун ички убакыт менен мейкиндиктин айкалышкан дүйнөсүнүн реалдуу барлыкка карата аракет этүүсүн аныктоочу индивидуалдык **бытинин** формасы.

Ал эми экзистенциализм (соңку латын сөзүнөн - Exsistentia – орус тилинде - существование – кыргыз тилинде - бар болуу, жашоо) - ХХ кылымдагы батыш философиясындагы таасирдүү философиялык – антропологиялык багыт. Экзистенциал-

лизмдин негизги көңүл борборунда жашоо маңызы, адамдагы “МЕНДИК” эркиндик жана жоопкерчилик жатат[2].

Экзистенциализм көп тармактуу: нагыз философиялык, этикалык, эстетикалык, эсхатологиялык ж.б. алкактарда каралат. Ал эми моралдык экзистенциализм – азыркы учурдагы экзистенция проблематикасына багытталган философиялык мораль теориясындагы таасирдүү агымдардын бири. Ал этикалык иррационализмдин бир түрү. Экзистенциализм жашоо философиясынын феноменологиялык идеяларын мурастайт. Анын өкүлдөрүнө Кьеркегор жана Достоевский чоң таасирин тийгизген.

Философиялык жана идеялык багыт катары Экзистенциализм ХХ кылымдын 20-жылдары Германияда жана экинчи дүйнөлүк согуш алдында Францияда калыптана баштаган. Алардын сонунда экзистенциализм идеялары АКШда жана бөлөк капиталисттик өлкөлөрдө да таралган; АКШда аларды баарыдан мурда неортодокстеологдор өрчүтүүдө.

Экзистенциалисттик этика, ошондой эле экзистенциалисттик философия да бирдиктүү илимий багыт болуу менен, бири бири менен айырмаланып турушат. Анын эки – атеисттик жана диний тармагын айырмалашат. Экзистенциалисттердин теориялык позициялары гана эмес, социалдык - саясий позициялары да ар түрдүү. Бирок экзистенциализм арасында жалпы принциптердин жана идеялардын системасын бөлүп көрсөтүүгө да болот. Ал принциптер менен идеялар, бул системанын тарапкерлеринин жеке ишенимдеринин кандай экендигине карабастан, өз алдынча багытка ээ.

Экзистенциализмдин башкы проблемасы – инсандын дүйнөдө ээлөөчү абалы. Инсандын жашоо структурасын талдоого алып, экзистенциализм теориячылары коомдогу адамдын жашоосунун мүнөздүү белгилерин – анын өз алдынчалуулугу менен өз алдынчасыздыгын, эркин жана эркиндигинен, индивидуалдуулугунан, жашоо максатынан ажырагандыгын, адамдардын жалгыздыгын, обочолонгондугун ж.б. туура белгилешет. Алар коомдон ажырап - оолактануунун эң ырайымсыз формаларын чыгаруу аркасында коомду дуушар кылган моралдык кризистен арылуу аргасыз өз философиясынын чектеринде табууга аракеттенишет. Бул органы экзистенциалисттер социалдык шарттарды кайра түзүүдөн, индивиддин өзүнүн «опасыз», «жалган», жашоосун жоюуга жана өзүнө гана мүнөздүү экзистенцияга ээ болууга жөндөмдүүлүгүнөн көрүшкөн. Чындыкты андайча түшүнүүгө адамдын табиятын субъективдүү териштирүүчүлүк негиз кылынып алынган: ага ылайык адамдын «чыныгы» бытиесин объективдүү детерминдештирилген эмес. Аны адам өз пикири боюнча каалаганындай эркин тандап алмакчы.

Инсан өзүнүн эч нерсе менен чектелбеген эркиндигин кадиксиз туя билиши анын дал ошол чыныгылыкка кайтып келишинин шарты жана экзистенциялык адептиктин негизи болчудай

элестетилет. Ал эми чындыгында адамдын табияты, анын жашоо жолу менен рухий мүнөзү генетикалык, тарыхый жана социалдык шартталган, материалдык - практикалык иш - аракеттин процессинде калыптанат. Ошондуктан, коомдук турмушту эволюциячыл жана революциячыл жол менен кайра түзүү аркылуу гана адамга жат шарттарды жоюуга, чыныгы кишичилик сапатка жана эркиндикке ээ болууга мүмкүн.

Адамдын жашоосунун объективдүү шартталышынын жана анын субъективдүү айкалышын, практикалык активдүүлүгүнүн биримдигин этибарга алып, экзистенциалисттер эркиндик менен зарылчылыкты карама - каршы коюшат да, адам өзүнүн жеке рухий максаттарынын чөйрөсүндө гана эркин боло алат деп эсептешет. Ал адамдын жашоо шарттарына үстөмдүк кылышына, кайра ал шарттарга баш ийишине айланмакчы, адамдык барлыктан, чындыктан өзүнүн купуя сырларына батып кетишин белгилемекчи.

Адептик экзистенциалисттик концепцияга ылайык ар бир индивид коомдук нормаларга, объективдүү критерийлерге карата өзүнүн жоруктарын эркин тандоого, жашоо максатын ыктыярдуу белгилөөгө тийиш. Адам моралдык тандоону өзүнүн абсолюттуу эркин пикирине ылайыктап жападан жалгыз жүргүзгөндө гана жашоо маңыздуу болот, - деп эсептейт.

Экзистенциализм тарапкерлери - жеке адам өз жашоосу үчүн жоопкер боло алмакчы. Бирок жоопкерчиликти мындайча түшүнүүчүлүк адамдын ар кандай аракеттерин актамакчы. Бул учурда иш жүзүндө жакшылык менен жамандыктын айырмасы жоюлуп, эркиндик ээн баштыкка, ал эми, жоопкерчилик толук жоопкерсиздикке айланат. Иш жүзүндө ал валлонтаризмдин жана анархисттик козголоңчулуктун позициясы болуп саналат да, жалпы социомаданий иш аракеттеринин бирдиктүү программасын ишке ашырууга жана алардын тилектештигине негизделген коомго кайчы келет.

Ошентип, экзистенциализм инсан жана анын коом алдындагы жоопкерчилиги жөнүндөгү проблемаларды териштирүүнү субъективдик чөйрөгө оодара салуу менен экзистенциалисттик этика адамды өзүнүн аргасыз абалына жана ага моюн сунуу зарылчылыгына жубатууга да алып келишине мүмкүнчүлүк жаратат. Экзистенциалдык «эркиндик» түпкүлүгүндө адамдын эрксиздигине жана демилгесиздигине айлануучу шарттарды жаратышы кынтыксыз. Албетте, бул жагдай “ашкере эркиндик” даражасында күтүлөт. Ал эми, позитивдүү маанайда экзистенциалдык «эркиндик» жашоо маңызын феноменалдык андап түшүнүүгө алып барат.

Экзистенциализм этикасынын пессимисттик мүнөзү анын диний тармагынын *эсхатологияга* өтүп кетүүчү өкүлдөрүнүн жана Хайдеггердин көз караштарында алда канча даанараак байкалат. Экзистенциалисттик этика адамдын аргасыз абалынын, жалгызчылыгынын, жашоонун маанисиздигинин жана жүйөсүздүгүнүн, чындыкка моюн

сунуунун, өлүмгө умтулуунун мотивдери менен сугарылган. Анын маанилүү тармагы катары *аскеттик* багыттын – турмуштун бардык жыргалчылыгынан баш тартуу, түнт жана кечил жашоо идеяларынын шартталышына алып келет. Ал гана эмес адам тагдыры жазмыштын буйругу менен алдын ала белгиленгендиги, ага ылайык инсандын жашоодогу пассивдүү аракети катары тагдырга моюн сунуучулук сыяктуу дүйнөгө көз караш - *фаталисттик* агым менен да жуурулушат.

Ошол эле учурда позитивдүү маанайда экзистенциалдык «эркиндик» жашоо маңызын *антропоборбордук көз карашта*-жеке адам табият тарабынан тартууланган акыл-эси, таланты, жөндөмдүүлүгү жана эрки аркылуу өз тагдырын өзү чечүүгө, бактылуу болууга укуктуу деп, эсептеген философиялык багытты жандандырууга жөндөмдүү. Адам табият тарабынан тартууланган уникалдуу кубулуш. Ал сейрек кездешүүчү, табышмактуу талант, жөндөмдүүлүктөргө, өз алдынчалуулукка, оригиналдуу бөтөнчө жана кайталангыс сапаттарга ээ болгон феномен. Мындай контекстти иррационалдык кабылдоого экзистенциализмдин маанилүү орду бар.

Экзистенция - адам субъектисиндеги *азан чегүүчү, сагынуучу, кусалануучу, өксүүчү, баштан кечирүүчү, тобокел салуучу жана аларга карама - каршы келген кубануучу, сүйүнүүчү, эргүүчү, кумарлануучу* психологиялык процесстерди камтуу менен жашоо маңызынын негизи катары жогорку жыргалчылыкты баалаган - *гедонизмдин* өрчүүсүнө мүмкүндүк берет.

Гедонизмге тектеш этиканын методологиялык принцибин тутунган моралдын негизги критерийи катары адамдын жашоосунда бакытка умтулуусун баалаган агым - *эвдемонизм* да экзистенциализмдин алкагына жуурулушат. Исламдагы диний догмадан обочолонгон, белгилүү деңгээлде адам эркиндигин жакташкан *мутазилистер* да экзистенциализмдин идеяларына көмөктөш болот.

Мына ошентип, экзистенциализм идеялары адамдык жашоонун өзүн б.а. жашоо маңызын кеңири жана көп тармактуу планда таанып билүүчү окуу болуп саналат. Ошондой контекстте ал – “жашоо философиясы” – деп аталып калган. Экзистенциализмдин позитивдүү маанайында гуманист-

тик – экзистенциалисттик агым маанилүү болуп саналат.

Гуманисттик-экзистенциалдык философия - инсандын ички убакыт жана мейкиндик дүйнөсүнүн реалдуу барлыкка карата аракет этүүсүн аныктоочу индивидуалдык **бытиенин** маңызын чечмелөөгө, адам баалуулуктарын, анын укуктарын, бакытка жана эркиндикке умтулуусун таануу, ошондой эле, адамдын социалдык - рухий жашоодогу абалын, чыгармачыл – ишкер жөндөмдүүлүктөрүн, талантын жогору баалоо менен, аларды ишке ашыруучу социожаратылыштык жана социомаданий мүмкүндүктөрдү түзүү сыяктуу идеялардын биримдигин камтып келет.

Гуманисттик идеялардын эволюциясы жалпы адамзаттык социомаданий коммуникациянын натыйжасында түрдүү элдерде көп кырдуу өнүгүүгө ээ болгон. Ал албетте, элдердин тарыхый геосоциалдык, социалдык-экономикалык жана саясий шарттары менен мүнөздөлөт. Бирок, ошол өнүгүүнүн көп кырдуулугу таптакыр бири-биринен ажырымдалган түрдүү багыттарды түзбөстөн, маданий концентрация процесси аркылуу дүйнөлүк гуманизмдин классикалык үлгүлөрүнө карай ыкталган.

Адабияттар:

1. Акматов Ө.С. Молдо Нияздын гуманисттик философиясы/Философия илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алуу үчүн жазылган диссертациялык иш. Ош-2001. 37-бет.
2. Бердяев Н.А. О назначении человека. – М., 1993. – С. 289.
3. Вернадский В.И. О научном мировоззрении – М., 1987г. - 386 с.
4. Гегель Г. Соч. – М.-Л.: Соцэргиз, 1959. – Т. 7.
5. Гуревич П.С. Философская антропология: Учебное пособие.- М.: Вестник, 1997.-448 с.- (серия Universa).
6. Краткий очерк истории философии. Под ред. М.Тиовчука, Т.И. Ойзермана, И.Я. Щипанова. 4-е издание. М.: 1981 г.
7. Лосев А.Ф. Эстетика возрождения. - М., 1982 г.
8. О человеческом в человеке: Сб. /Сост. Филлипова Е.В.-М.: Политиздат, 1991. -384 с.
9. Современный философский словарь /Под общ. ред. В.Е. Кемеровы и Т.Х. Керимова. -4-е изд., испр. и доп. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2015. -823 с.
10. Шаповалов В.Ф. Основы философии. От классики к современности. -М., 1998. -С. 177.

Рецензент: д.ф.н., профессор Карабеков К.Ч.